

MA'RUZA DARSLARINI KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHKIL QILISH

**Fayziev M.A.,
Axmedov J.M.,
SamDU**

Ma'ruza darslarini kompyuter texnologiyalari asosida tashkil qilishda o'quvchining barcha talab-ehtiyojlarini qondirish, ilg'or pedagogik texnologiyalar talablari asosida avval o'qish, so'ngra o'qishga o'rgatish uchun o'qish printsiplari asoslanishni, talaba yoki o'quvchining o'quv materialini o'zlashtira olish darajasini, nazariy va amaliy bilimlarni egallashda «oddiydan-murakkabga» qoidasiga asoslangan nazorat topshiriqlarini belgilashni, o'quvchilarga individual va tabaqalashgan holda yondashish xususiyatlarini hisobga olish lozim.

Bu metodikaning vazifalari va muammolarini to'g'ri hal qilish uchun fanlarni o'qitish kontseptsiyalarini yaratish hamda fanlarning mazmunini qanday izohlashdan iborat bir-biri bilan bog'liq bo'lgan ikki muammoning yechimini topish kerak bo'ladi. An'anaviy o'qitish texnologiyasida o'quvchi shaxsining rivojlanishini hisobga olgan holda, bilimning ko'nikmaga aylanishi, undan esa malakagacha o'sishiga yetarli ahamiyat berilmaydi. O'qituvchi bunda talabaga iloji boricha o'rganilayotgan fanning mavzusi bo'yicha ko'proq ma'lumot berishga harakat qiladi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonini tashkil etishning asosiy shakli ma'ruza o'qish hisoblanadi. Shu bois kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etishda ma'ruza darslariga alohida e'tibor berish tasodifiy hol emas. Bu ma'ruza darslarining nazariy, didaktik tomonlarini takomillashtirishni, uning o'quv jarayonidagi salmog'ini yanada oshib borishini ta'minlaydi. Ko'pgina pedagog-olimlar ma'ruza darslarini yaxshi o'tishni yo'lga qo'yish o'qitish sifatining oshishiga olib kelishini ta'kidlaganlar. Masalan, A.Ye.Jukovskiyning fikricha, «Ma'ruza darslari boshqa shaklda dars o'qitishdan yuqori o'rinda turadi va uni boshqa biror bir dars bilan almashtirib bo'lmaydi». Hqiqatan ham, ma'ruza talabalarning amaliy, laboratoriya ishlari hamda o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlay olishlari uchun ularni zarur nazariy bilimlar, yo'l-yo'riqlar, tavsiyalar bilan qurollantiradi.

Pedagog-o'qituvchilarning asosiy vazifalaridan biri har bir talabaga rejalashtirilgan o'quv materiallarini yetkazib berish va uni o'zlashtirish darajasini oshirishga erishishdan iboratdir. Shu bois ma'ruzaga darslarida mavzularni tushuntirishning murakkab emasligi va qabul qilishning osonligi kabi xususiyatlar xos bo'lishi lozim. Ma'ruza darslarida mavzular bo'yicha o'quv-materiallarining uzviyligi, to'laligi, tegishli savollarning qamrab olinganligiga hamda ularning juda sinchkovlik bilan tanlab olinishiga e'tibor berish kerak.

An'anaviy o'qitish texnologiyalarining kamchiliklari to'g'risida pedagogika sohasidagi ko'pgina adabiyotlarda ba'zi fikrlar mavjud. Jumladan, V.I.Onishenko va M.N.Gendinlarning fikricha, hozirgi vaqtda ma'ruza – bu umumlashtiruvchi jarayonni bildirib, bir tomondan o'qituvchining ma'lumotlarni jamlab berishini

ta'minlasa, ikkinchi tomondan, talabalarning tushunish va fikrlash jarayonini ifodalaydi.

Ma'ruza o'qishda o'qituvchi berilayotgan materialni har xil ko'rinishda (nutqning darajasi, past yoki baland, takrorlash, qo'shimcha namoyish qilish) bayon qilishi mumkin. Boshqa tomondan, o'qituvchi talabalarda bunga qachon ehtiyoj tug'ilayotganligini aniq bilmasligi mumkin. Bunga talabalarning ma'ruza darslarida to'la va faol ishtirok etmaganliklari sababdir. Buning natijasida darsdan darsgacha bo'lgan material o'zlashtirilmay qolishi mumkin.

Bunday holatlarga barham berishda axborot texnologiyalari yordamida yaratilayotgan multimediali elektron qo'llanmalar asosida dars berishning ko'rsatmali shakl va metodlarini ishlab chiqish alohida o'rin tutadi.

Ko'rgazmali qurollardan foydalanib dars berish ta'limning ko'rgazmali metodlari qatoriga kiradi. Ko'rgazmali qurollarning xarakteri o'quv materialini tushunishga muhim ta'sir ko'rsatadi, talaba fikrining mazmunini va tuzilishini belgilaydi.

Ta'lim jarayonining pedagogik-psixologik qonuniyatlari shu narsani ko'rsatadiki, o'qish-o'qitishdagi ko'rgazmalar, nafaqat surat vazifasini, shu bilan birga kognitiv (ko'z bilan kuzatiladigan) vazifani bajargan taqdirdagina o'zlashtirish unumdorligi oshadi. Aynan shuning uchun kognitiv grafika – su'niy intellekt nazariyasiga asosan murakkab ob'ektlar komp'yuter suratchalari qo'rinishida tasvirlanadi. Bunda o'quv materialining tarkibiy tuzilmasi sifatida rangli ko'rinishdagi kognitiv-grafik o'quv elementlari (rasmlar bloki) xizmat qiladi. Shuning uchun rasmlar o'quv materialining asosiy bosh elementi hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida birinchidan, talabaning ko'rish va fazoviy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, chunki bunda o'rganish jarayoniga miyaning o'ng yarim shari boy imkoniyatlari qo'shiladi, ikkinchidan, o'quv materiali mazmunini o'zida zich joylashtirib, uni ravshan ifoda etuvchi surat (rasm) talabada tizimli bilim shakllanishiga yordam beradi. Uchinchidan, komp'yuter ekranidagi rangli suratlar, o'quv axborot materialini talaba tomonidan qabul qilish va eslash samarasini oshiradi hamda talabalarni estetik tarbiyalash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Axborot texnologiyalari vositasida talabaning bilim olishi, fikrlashida, xuddi ikkita mexanizmdan foydalanilgandek bo'ladi: ularning biri belgili (simvolli) bo'lsa, ikkinchisi geometrik (algebrik) bo'ladi.

Kognitiv grafikaning asosiy vazifasi bilim olish jarayonini faollashtiruvchi fikrlashning simvolli va geometrik mexanizmlarini o'z ichiga olgan, bilim berishning uyg'unlashgan modellarini yaratishdan iboratdir.

Grafik axborot miyaning o'ng yarim sharlari imkoniyatlarini faollashtiradi, oliy ma'lumotli mutaxassis uchun zarur bo'lgan tasviriy fikrlash qobiliyatini, intuitsiyani rivojlantiradi.

Intuitsiyani eng katta boylik ekanligini ta'kidlab, A.Yeynshteyn shunday degan edi: «Mening ishonchim komilki, bizning fikrlashimiz asosan belgilar orqali, shu bilan birga biz anglamasdan kechadi».

Shuning bilan birga ko'rgazmali axborotning og'zakidan ko'ra ahamiyatliroq va samaraliroq ekanligini ta'kidlash lozim. Odam fiziologiyasi, fanining

ma'lumotlariga ko'ra, ko'rish analizatorining axborotni o'tkazish qobiliyati, eshitish analizatoriga nisbatan juda yuqoridir. Bu esa, o'z navbatida, ko'rish tizimiga inson qabul qiladigan axborotning qariyb 90 foizini yetkazish imkoniyatini beradi. Shu boisdan ham o'quv materialini (axborot)ni qabul qilish va eslashga og'zaki axborotni qabul qilish hamda eslashga nisbatan kam vaqt sarf qilinadi.

Ta'lim jarayonida ko'rgazmali axborot ishlatilganda talabalarda taassurot hosil bo'lishi uni og'zaki bayon qilishga nisbatan o'rtacha 5-6 marotaba tezroq kechadi. Talabaning ko'rgazmali axborotdan ta'sirlanishi, hayratlanishi og'zaki yetkazilgan axborotga nisbatan ancha yuqori bo'lishini ta'kidlash joizdir.

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda, o'quv materialini yetkazishning og'zaki usuliga nisbatan ko'rgazmali usulining qayta-qayta takrorlash osonligini va uning aniqroqligini hisobga olish zarurligini ta'kidlash joizdir.

Kompyuter texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini rejalashtirishda o'quv materialini talabaga ko'rgazmali tarzda uzatishda uning yana bir muhim afzalligini, ya'ni ko'rgazmali axborotda, uni talaba tomonidan qabul qilinishi va eslash samarasi, mazkur axborotni ko'rsatilganidan keyin o'tgan muddatni uzoqligiga bog'liq emasligini yodda tutish lozim. Ayni paytda, buni og'zaki axborotni o'zlashtirish uchun aytib bo'lmaydi. Shuning bilan bir qatorda ko'rgazmali metodlarni og'zaki metodlardan ajratib bo'lmaydi, chunki har bir ko'rgazmali qo'llanma tushuntiriladi, tahlil qilinadi, u o'rganilayotgan masalani yorituvchi qo'shimcha yoki asosiy axborot manbai hisoblanadi. Shuning uchun ta'limning ko'rgazmali metodlari suhbatni ham, ta'rif-tavsifini ham, hikoyani ham, tushuntirishni ham, mustaqil o'rganishni ham o'z ichiga oladi. Ko'rgazmali qo'llanmalardan foydalanishda talabaning hissiy obrazlariga, sezgi va idrokiga ko'proq tayanib ish tutish, uning bilish faoliyatiga o'ziga xos struktura baxsh etadi. Talaba obrazli, konkret fikr yuritadi, bu hol ularni tushunishga o'rganish uchun yaxshi negiz bo'ladi. Bqituvchi, avvalo, talabaning ma'lum bir o'quv materialini o'zlashtirishi jarayonida hissiy obraz qanday o'rin egallashini va qanday ahamiyatga molik bo'lishini bilishi kerak. Nazariya qancha ko'p chuqurlashsa, hissiy idrokdan bilimlar shuncha ko'proq abstraktsiyalashadi.

Talabalarning fikrlash faoliyatini kompyuter texnologiyalari yordamida ko'rgazmali tashkil qilishda uch asosiy vazifani bajarish lozim. Birinchi vazifa – ko'rgazmali qurol asosida o'rganilayotgan narsa yoki hodisaning original obrazini yaratish; ikkinchidan, ko'rgazmali qurolning o'zini talabalarning muayyan maqsad bilan kuzatishini tashkil etish; uchinchidan, vazifa – nazariy bog'liqlik va mazmuniga mos tushunchalarni hosil qilish yoki o'quv vazifalarni bajarish jarayonida obrazdan mohirona foydalanib, uning mazmunini ifodalovchi harakat kiritish va tushuntirishdir. Bundan ko'rinib turibdiki, kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv materiallarini obrazlar ko'rinishida ifodalash orqali ta'lim metodlaridagi: og'zaki tushuntirish, ko'rgazmali va amaliy metodlarga xos xususiyatlarni amalga oshirish imkoniyatini yaratish mumkin ekan. Ta'lim metodlarining birgalikda bajarilishi talabalarning o'quv materiallarini o'zlashtirishini oshirish, tushunchalar ko'rinishida fikr-mulohaza yuritishi va aqliy o'sishiga zamin yaratadi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, ma'ruza darslarni tashkil qilishning muhim jihatlaridan biri o'qituvchi bilan hamkorlikda kompyuter texnologiyalari sohasidagi mutaxassislar multimediali elektron qo'llanmalar asosida namoyish qilinishi kerak bo'ladigan mavzularni tanlashadi va rejasini tuzishadi. Ma'ruza darslari shu reja asosida o'tiladi.

Ma'ruza darslarida o'quv materiallarini obrazlar ko'rinishida talabalarga taqdim etish metodikasi ularning mazmunini talabalarga yetkazishda va o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omillardan hisoblanadi.

Mavzuga doir o'quv materiallarining mazmunini talabalarga obrazlar ko'rinishida ko'rsatish va tushuntirish mavzuning mazmunini to'liq ochib berishga hamda uning natijasida o'zlashtirishning oshishiga olib keladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ma'ruza darslarini obrazlar ko'rinishida ifodalab talabalarga ko'rsatish va tushuntirish metodikasi an'anaviy o'qitish uslubiga nisbatan o'quv materiallarining mazmunini to'laroq ochib berishga, yaxshiroq tushunib yetishga hamda samarali o'zlashtirishga imkoniyat yaratadi.